

Zaključna razmatranja

Nakon detaljne tipološke analize cjelokupnog materijala iz obje sonde lokaliteta Alilovci Lipje i komparativnih odnosa sa susjednim područjima, možemo zaključiti sljedeće. Za lonce tipa A1 dobre paralele možemo pronaći na lokalitetima u Austriji, Slovačkoj, Sloveniji i Hrvatskoj, a razvili su se iz srodnih oblika kulture Kisapostag. Kod lonaca tipa A5 primjećujemo sličnu situaciju kao i kod prethodnih oblika. Razvili su se iz kulture Kisapostag, a paralele nalazimo na lokalitetima u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj. Na temelju materijala iz Hrvatske i Slovenije pouzdano se može pratiti njihov razvoj, koji je potvrđen i relativno kronološkim te apsolutno kronološkim datacijama temeljenima na radiokarbonskim analizama. Razvoj se može pratiti i prema načinu ukrašavanja. Oblici kulture Kisapostag su ukrašeni metličastim ornamentom ili urezivanjem, dok na lokalitetu Alilovci Lipje ni jedan primjerak nije ukrašen. Lonci tipa A6 se u mlađem horizontu razvijaju iz oblika A5. Zadržavaju sve odlike prethodnog tipa, samo im se sada mijenja vrat, koji postaje cilindričan. Lonci tipa A7 se također, kao i oblici tipa A6, javljaju samo u mlađem horizontu u Alilovcima. Paralele za zdjele tipa od B1a do B1c nalazimo na širem prostoru. Ovakvi oblici karakteristični su za kulturni kompleks Věteřov, Mad'arovec, Böhheimkirchen koji je u stalnoj interakciji s prostorom licenske keramike. Zdjele tipa B1f nalazimo samo u Mađarskoj na lokalitetu Zalaegerszeg-Ságod-Bekeháza. Zdjele tipa B1h su, isto ako i lonci tipa A6 i A7, kronološki važne jer se javljaju samo u mlađem horizontu sonde E. Imaju "T" oblikovani rub, a paralele nalazimo na lokalitetima u Sloveniji i Austriji. Najljepše izrađene i ukrašene zdjele, tip B2, nalazimo u Austriji (Böhheimkirchen), Mađarskoj (Vörs-Kérekerdő), Slovačkoj (Mužla-Čenkov), Sloveniji (Notranje Gorice, Mali Otavnik i Pod Kotom-jug pri Krogu) te u Hrvatskoj (Koprivnički Ivanec-Piškovnica). Ovakve su zdjele, uz vrčeve tipa C1, najreprezentativniji primjerci licenske keramike. Vrčeve tipa C1 nalazimo na brojnim lokalitetima u Slovačkoj, Austriji, Mađarskoj, Sloveniji i Hrvatskoj, dok su vrčevi tipa C2 pronađeni u okolici Soprona i na lokalitetu Pod Kotom-jug pri Krogu. Zdjele tipa B4 su kronološki važne, kako zbog oblika tako i zbog ukrasa. Po prvi puta se u mlađem horizontu javlja "S" profilacija kod zdjela, kao i ukras otiskom prsta. Paralele nalazimo na lokalitetima u Sloveniji i Austriji. Mlađem horizontu pripadaju i konične noge definirane kao tip F2, za koje paralele nalazimo na istom prostoru kao i za "S" profilirane zdjele. Amforice, definirane kao tipovi D1 i D2, ne pripadaju repertoaru licenske keramike. Riječ je o oblicima karakterističnima za prvu fazu kulture Belegiš. Paralele nalazimo na lokalitetima u Hrvatskoj i Srbiji, uz pretpostavku da su amforice bile izrađivane lokalno zbog niza specifičnosti istaknutih u poglavlju „Komparativna analiza definiranih tipova“. Čest je slučaj da na licenskokeramičkim lokalitetima nalazimo materijal drugih kulturnih grupa, što je u prošlosti potaknulo autore da raspravljaju može li se licenska keramika smatrati samostalnom kulturnom pojavom ili ne. Od vremena pojave licenske keramike i južnotransdanubijske inkrustirane keramike možemo pratiti vrlo čestu pojavu keramičkih oblika jedne kulture na teritoriju druge. Riječ je o susjednim kulturama koje su intenzivno komunicirale i logičnim se čini da su razmjenjivale i keramički asortiman nalaza, što ne umanjuje samostalnost određene kulture na određenom prostoru. Sličnu situaciju možemo pratiti i početkom srednjega brončanoga doba, gdje uz licenski materijal pronalazimo i keramiku prve faze kulture Belegiš i proto-Szeremle faze. Prostor Hrvatske dobro se uklapa u širu sliku intenzivnih kontakata tijekom druge polovice ranoga te tijekom srednjega brončanoga doba. Dokaz tomu je i situacija u Mađarskoj, gdje su kultura inkrustirane keramike i licenska keramika egzistirale zajedno na prostoru koji je do nedavno bio smatran kao prostor "čiste" inkrustirane keramike (Hajdu et al 2016, 358). Ovakva situacija je uočena zadnjih godina zahvaljujući istraživanjima koja su iznjedrila veću količinu licenskog materijala južno od Drave i u Transdanubiji, upućujući na čvrste i dugotrajne odnose između spomenutih kultura (Hajdu et al 2016, 358). Dobar primjer miješanja elemenata istovremenih kulturnih manifestacija nalazimo na nekropoli Budapest-Nagyfőtény-Érdliget. Pronađen je vrč zaobljenog tijela s trakastom ručkom i bradavičastim ispupčenjima na trbuhu karakterističan za period kasna inkrustirana keramike-kasna Mad'arovec-rana kultura grobnih humaka, no utjecaji u oblikovanju i ukrasu spomenutog vrča vidljivi su i iz sfere licenske keramike i kulture Věteřov (Szilas 2017, 214). Kontakti i „miješanje“ keramičkih stilova dokazani su na brojnim lokalitetima kulturnog kompleksa Věteřov-Mad'arovec-Böhheimkirchen, te na lokalitetima rane kulture grobnih humaka i

horizonta Dolný Peter. Mišljenja sam kako na prostoru sjeverozapadne Hrvatske licensku keramiku možemo smatrati samostalnom kulturnom pojavom. Njezin razvoj možemo pratiti iz prethodne Kisapostag kulture, čiji je materijal posljednjih godina izdvojen i sistematiziran (Krmpotić, Čataj, Rajić Šikanjić, Premužić 2016, Karta 2). Veliki broj licenskih lokaliteta, posebice na prostoru Podravine, kao i duži period trajanja, govore u prilog činjenici kako nije riječ o kratkotrajnoj pojavi, već o kulturi čiji transformaciju pojedinih tipova na prostoru zapadne Slavonije možemo pratiti i tijekom mlađeg razdoblja.

Premda je riječ o malom uzorku, situacija na prostoru zapadne Slavonije dobro nam ilustrira zbivanja na samom kraju ranoga i početku srednjega brončanoga doba, ne temelju čega možemo pratiti razvoj licenske keramike na tom prostoru (Karta 1 i 2). Na lokalitetu Gradac Klasje, koji se nalazi u Požeškoj kotlini, i Vučjak Feričanački, koji se nalazi u blizini Našica, pronađeni su nalazi kulture Kisapostag. Nažalost, riječ je o površinski prikupljenim nalazima. Pouzdaniju stratigrafsku sliku i materijal iz zatvorenog konteksta nalazimo na području nedalekog Brodskog Posavlja. U stupnju Br A2a pronalazimo materijal starije faze južnostrandanubijske inkrustirane keramike i kasne faze kulture Kisapostag na lokalitetu Preljev P3 (Krmpotić 2014, 80). Nakon toga slijedi horizont licenske keramike. Na već spomenutom lokalitetu Preljev P3 i Brdu kod Čaglina pronalazimo vrčeve mlađe faze južnostrandanubijske inkrustirane keramike, što relativno kronološki odgovara stupnju Br A2b-c. Sličnu situaciju imamo i na lokalitetu Novi Perkovci-Krčavina na kojem još uz spomenuti materijal nalazimo i vatinsku amforicu. Prostor Brodskog Posavlja dobro ilustrira promjene koje su se zbivale tijekom stupnja Br A2. Na početku stupnja Br A2 na tom prostoru nalazimo materijal kasne faze kulture Kisapostag, dok u narednom dijelu stupnja već imamo licenski materijal. Nakon toga u Alilovcima i Podgoraču kod Našica imamo licenske nalaze u zajednici s kasnom fazom transdanubijske inkrustirane keramike/proto-Szeremle fazom (Tab. 3).

Slika 45: Karta rasprostriranja kulturnih grupa tijekom stupnja Br A2, kartu izradila Janja Mavrović Mokos

Slika 46: Karta rasprostriranja kulturnih grupa tijekom stupnja Br B1, kartu izradila Janja Mavrović Mokos

Tijekom stupnja Br B1 još uvijek egzistira licenska keramika, kako je to pretpostavio i Z. Marković, no stratigrafska slika u Alilovcima, djelomična promjena u materijalu i radiokarbonske datacije upućuju i na moguće duže trajanje.

Stratigrafska slika je već objašnjena i jasno su utvrđena dva horizonta naseljavanja u sondi E. Ista je situacija uočena i u sondi A, samo s razlikom što su u mlađim slojevima spomenute sonde nađeni mlađeželjeznodobni i srednjovjekovni nalazi pa taj materijal nije ulazio u statističke analize. Mlađe stratigrafske jedinice sonde E radiokarbonski su datirane u 15. st. pr. Kr. na što upućuje i jedan datum iz sonde A koji je uzet iz neporemećenog konteksta SJ 04 – ognjišta, za koje su dobivene slične vrijednosti (vidi Tab. 1 i 2). Keramički materijal je najzanimljiviji jer ukazuje na postojanje gotovo svih elemenata iz starijeg horizonta uz pojavu novih oblika i ukrasa koji su važni za relativno kronološki okvir. I dalje su najzastupljeniji lonci tipa A1 i A5. U mlađem horizontu se iz oblika tipa A5 razvijaju varijante definirane kao tip A6. Sada se po prvi puta na loncima ravnog ruba i dna i zaobljenog trbuha javlja cilindričan vrat. U starijem horizontu vrat je uvijek bio koničan! Novinu mlađeg horizonta predstavljaju i lonci tipa A7. To su lonci zaobljenog tijela, bez vrata, sa zadebljanim, "T" oblikovanim rubom. U mlađem horizontu sonde E javljaju se i zdjele tipa B1.

	SZ Hrvatska	zapadna Slavonija	Đakovački ravnjak	istočna Slavonija
Br A1	kultura Kisapostag	kultura Kisapostag	kultura Kisapostag	
a Br A2 b c	kultura licenska keramika licenska keramika	Kisapostag licenska keramika licenska keramika	starija faza K ----- T mlađa faza I K	
Br B1	???? + KGH	licenska keramika	kultura Belegiš I	kultura Belegiš I i Szeremle
Br B2 – C			kultura Belegiš I	kultura Belegiš I i Szeremle (gornja granica za Szeremle je Br C2)

Tablica 3. Kronološki slijed kultura od Slavonije do SZ Hrvatske tijekom ranoga i srednjega brončanog doba (Tablica je modificirana i nadopunjena prema Krmpotić 2014, Tab. 11)

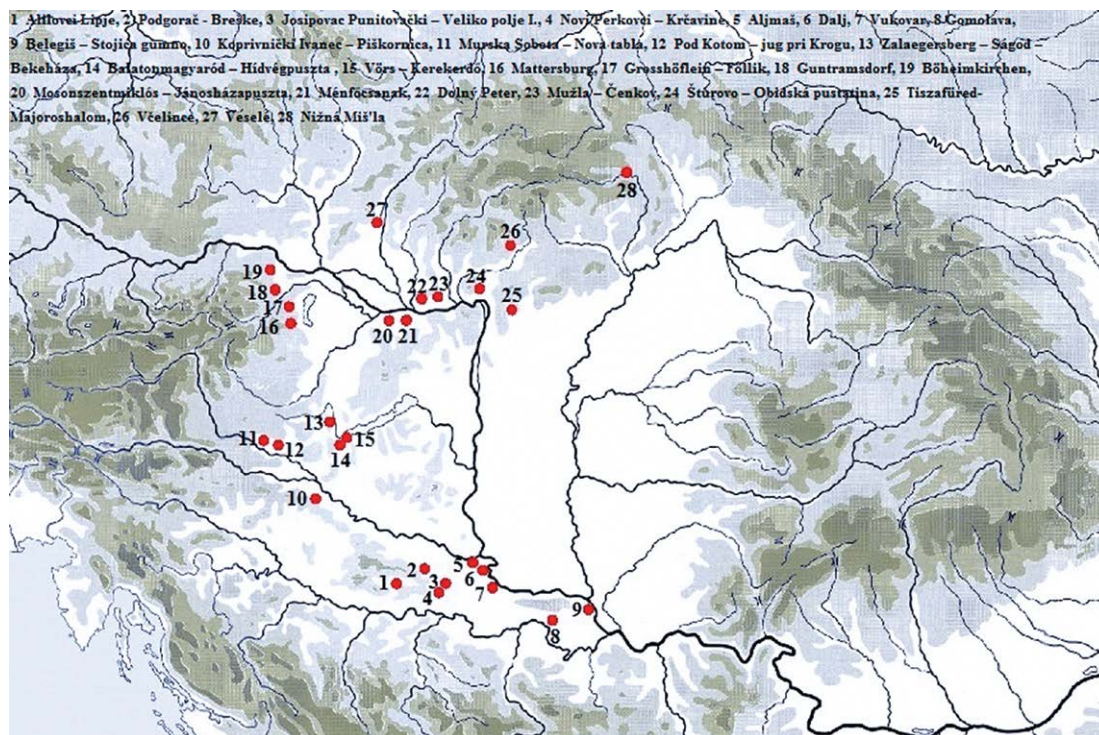
Najčešće su zdjele tipa B1b koje zadržavaju sve odlike iz prethodnog horizonta, ali se kod tri primjerka javlja novi ukras – bukl. Definiran je i jedan novi podtip, zdjele tipa B1h. Riječ je o koničnim zdjelama koje imaju ravno dno i "T" oblikovani rub. Pronađena je i jedna "S" profilirana zdjela koja ima zaravnjen i izvijen otvor, zaobljen trbuh i ravno dno. Zaravnjeni rub ukrašen je otiskom prsta. I oblik i ukras na ovoj zdjeli predstavlja novinu u mlađem horizontu. Zadnju u nizu novosti predstavljaju konične noge posuda definirane kao tip F2. Za sve novodefinirane tipove dobre paralele nalazimo na lokalitetima u Sloveniji i Austriji koji su datirani u drugi dio stupnja Br B, što se dobro uklapa u već spomenute radiokarbonske datume dobivene za mlađi horizont sonde E. Ovakva situacija upućuje na potencijalno puno duže trajanje licenskih elemenata uz naznake novoga, nego što se to do sada mislilo. Riječ je naravno o materijalu iz samo jedne kuće, što otežava donošenje širih zaključaka, no bez obzira na to promjena u materijalu, stratigrafija na terenu i datumi ne mogu se zanemariti. Osim toga novi način ukrašavanja, bukli i otisak prsta, upućuju na promjene koje će biti vidljive i u materijalu s kraja srednjega i početka kasnoga brončanog doba. Zanimljivo je napomenuti kako s lokaliteta Kaptol-Čemernica potječu srednjebrončanodobni nalazi koji pripadaju kulturi Belegiš I (T. 199). Nalazi potječu iz sustavnih istraživanja, ali im je kontekst nejasan. Jama, SJ 140, u kojoj je pronađen spomenuti materijal, zatrpana je zemljom s obližnjeg prostora, prigodom čega su pokupljeni ulomci eneolitičke i srednjobrončanodobne keramike. Ova situacija upućuje na postojanje naselja iz vremena srednjega brončanog doba u neposrednoj blizini tumula, koje, nažalost, do sada nije locirano.

U obje sonde u Alilovcima pronađen je importirani materijal koji govori o snažnim kontaktima Požeške kotline s prostorom cijele srednje i sjeverne Europe u vrijeme početka srednjega brončanog doba. Oni, ne samo da upućuju na kontakte i žive veze razmjene i trgovine, već su i vrlo važni kronološki markeri. Riječ je o *Brotlaibidolu*, jantarnoj perli i proto-Szeremle materijalu. Jantarna perla nije pouzdani kronološki pokazatelj, ali je svakako vrijedna potvrda o razmjeni prestižnih dobara. Važna je i zato što je to jedini takav nalaz na području kontinentalnog dijela Hrvatske na početku srednjega brončanoga doba. Prvi val trgovine jantarnom, koji je počinjao na samom ishodištu sirovinskog materijala, na jugoistočnoj obali Baltičkog mora, datiran je oko 2000 g. pr. Kr. (Czebreszuk 2009, 104). Jantar se, zbog svoje vrijednosti, najčešće pronalazi u grobovima, no ovdje to nije slučaj. Jantarna perla pronađena je u drugom stambenom objektu sonde E, istraživanom 2011. godine. Ovo je svakako još jedan od argumenata koji govori u prilog tezi o važnosti zajednice u Alilovcima, ali i o važnosti cijele Požeške kotline u okvirima razmjene vrijednih sirovina na prostoru srednje Europe. *Brotlaibidol* također potvrđuje spomenute teze. Velika većina *Brotlaibidola* pronađena je u naseljima smještenima blizu ili na samom području velikih planina, počevši od Apenina, preko Alpa, Sudeta i Karpata sve do Đerdapa, što bi moglo ukazivati na komunikacijske putove preko ovih teško prohodnih planinskih lanaca. Neki autori

povezuju *Brotlaibidole* s trgovinom jantarom iz područja Baltika. Od cjelokupnog importiranog keramičkom materijala samo je zdjela na Tab. 102.1 izdvojena kao zaseban tip jer direktnih paralela i tipološke klasifikacije kod C. Reich ili V. Kiss nema. Ostali importirani materijal promatran je kroz podjele dvije spomenute autorice. Zdjela na tabli 13.5 odgovara zdjelama kasne faze sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike definiranim kao tipa B5 (Kiss 2012, 69, Fig. 15). V. Kiss napominje kako su ovi oblici zdjela najtipičniji upravo za mlađu fazu spomenute kulture (Kiss 2012, 69). Mogu imati ili dvije ručke ispod oboda ili, kao naš primjer, dvije ušice koje su služile za vješanje (Kiss 2012, 70). Na Tab. 37.3 nalazi se gornji dio vrča koji je ukrašen vrlo specifičnim plamenastim motivom. Ovaj motiv je karakterističan za kasnu fazu sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike i nedvojbeno predstavlja ukras koji neposredno prethodi kulturi Szeremle, zbog čega se ovaj horizont još naziva faza kasna inkrustirana keramika/proto-Szeremle (Kiss 2012, 74). Zdjela na Tab. 51.1 odgovara zdjelama tipa B8 prema podjeli V. Kiss (Kiss 2012, 70) i zdjelama tipa S-AE prema podjeli C. Reich (Reich 2006, Abb. 43.1, Abb. 112). Na Tab. 51.2 nalazi se vrč Csór tipa kojega V. Kiss definira kao tip C4 (Kiss 2021, 58, Fig. 14), a C. Reich kao tip K-Ma2 (Reich 2006, 55, Abb. 114). Ovakvi oblici pronađeni su u Batini, Vukovaru i Feudvaru. Na Tab. 52.4 nalazi se vrč koji odgovara vrčevima tipa Ju3 prema podjeli V. Kiss (Kiss 2012, 71, 2, Fig. 15). Na Tab. 152 nalazi se prekrasan vrč bikoničnog tijela, romboidno oblikovanog otvora s jednom trakastom ručkom, koji prema podjeli V. Kiss odgovara tipu Ju5 (Kiss 2021, 72). Napominje kako se ovakvi oblici razvijaju iz vrčeva tipa Ju4 i vrčeva koji su karakteristični za kulturu Mad'arovce (Kiss 2021, 72). C. Reich ovakve oblike definira kao tip K-Wc. (Reich 2006, 63). Ovakvi oblici su pronađeni na prostoru Banata i vrlo zanimljive paralele nalazimo na lokalitetima Banovci, Kovin, Omoljica i Vršac (Reich 2006, 63, Abb. 15). U Vršcu nalazimo dva identično ukrašena vrča kao što je i vrč iz Alilovaca, uz manje razlike. Iz groba 2 potječe vrč koji ima male nožice (Medović 1996, T IX.2), dok ih vrč iz Alilovaca nema. V. Kiss napominje kako se male nožice javljaju pod utjecajem kulture Mad'arovce (Kiss 2012, 72). Vrč iz groba 2 je (Medović 1996, T XI.1) najbližiji vrču na Tab. 152, uz razliku što naš primjerak ima romboidno oblikovan otvor. Posuda na Tab. 194.6 odgovara tipu Ub2 (Kiss 2021, 67). Ovakve oblike karakterizira naglašeno bikoničan trbuh koji se javlja u kasnoj fazi sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike. Oblike na Tab. 213.3 i 246.3, zbog fragmentiranosti nije bilo moguće pobliže svrstati u određene tipove, ali možemo reći kako oba primjerka odgovaraju materijalu kasne transdanubijske inkrustirane keramike. Sve paralele i definirani oblici odlično se uklapaju u naš kronološki okvir. Faza kasna inkrustirana keramika/proto-Szeremle datira se na početak stupnja Br B1, što u potpunosti odgovara apsolutno i relativnokronološkom okviru za stariji horizont naselja u Alilovcima. Zanimljivo je napomenuti kako oblike spomenute faze (Tab. 13.5, 37.3, 51.1 i 2, 52.4 i 194.6) nalazimo u mlađim stratigrafskim jedinicama sonde A. Ovu situaciju možemo pokušati objasniti na dva načina. Pošto je riječ o nepouzdanim stratigrafskim jedinicama (SJ 01 i 02) u kojima je nađen i miješani materijal iz mlađih razdoblja, možemo pretpostaviti da je i u ovom slučaju došlo do intruzije ili je možda riječ od vrlo specifičnom, importiranom materijalu koji se zbog svoje "vrijednosti" koristio duže vrijeme. Ova pretpostavka bi možda bila vjerojatnija ukoliko pogledamo materijal iz sonde E koji potječe iz pouzdanog, zatvorenog konteksta. U SJ 02, koji je datiran u 15. st. pr. Kr., nalazimo materijal karakterističan za fazu kasna inkrustirana keramika/proto-Szeremle (Tab. 213.3), isto kao i u SJ 17 (Tab. 246.3) koji je datiran u drugu polovicu 17. st. pr. Kr. i u 16. st. pr. Kr. (vidi Tab. 2).

Ovi nalazi ne samo da govore o kontaktima s udaljenim područjima, već govore i o vrlo dinamičnim procesima koji su se događali u mnogo kraćem vremenskom periodu nego što smo to do sada mislili. Prijenos ideja (ukrašavanje otiskom spletene vrpce) i dobara (jantar, *Brotlaibidoli*, importirana keramika) odvijao se vrlo brzo, možda unutar jedne generacije, na cijelom prostoru srednje Europe. Brojnim studijama, koje su analizirale rasprostranjenost pojedinih keramičkih oblika i/ili načina ukrašavanja te distribucije metalnih nalaza, dokazano je kako udaljenosti između prapovijesnih zajednica nisu utjecale na intenzitet trgovine i razmjene, već upravo suprotno (Przybyla 2016, 55). Ljudi su oduvijek komunicirali i razmjenjivali dobra sa svojim suvremenikima, samo je iz percepcije suvremenog čovjeka koji se koristi avionima, brzim vlakovima i automobilima teško pojmiti kako su uspijevali svladavati takve udaljenosti. Karta rasprostiranja svih lokaliteta na prostoru srednje Europe, koji su tipološki i kronološki povezani sa zbivanjima u zapadnoj Slavoniji tijekom stupnja Br B1, dobro ilustrira komunikaciju između vrlo udaljenih zajednica.

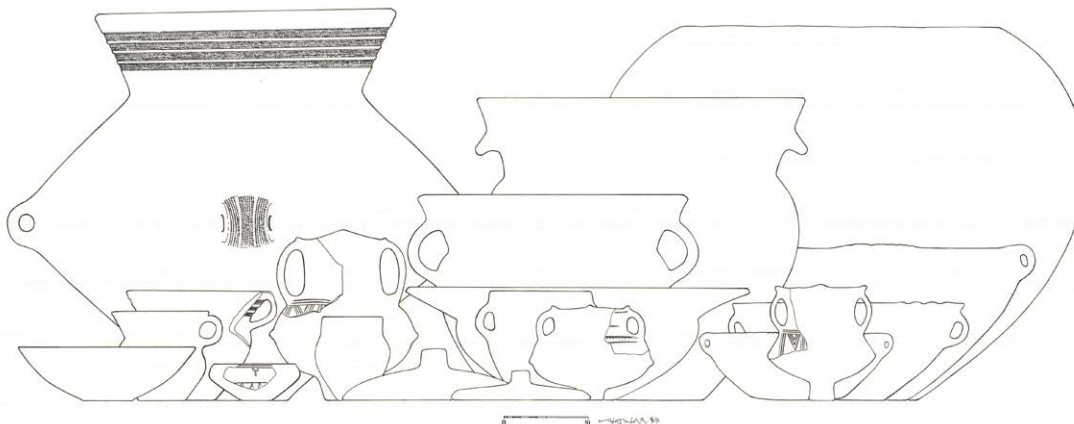

Slika 47: Karta rasprostriranja svih lokaliteta na kojima je pronađen komparativni materijal tijekom stupnja Br B1, kartu izradila Janja Mavrović Mokos

Brotlaibidol i jantarna perla predstavljaju prestižne predmete koji zaokružuju ovakve odnose. Spomenuti materijal je početkom srednjega brončanoga doba na prostor zapadne Slavonije stigao rijekama Savom i Dravom, koje u tom razdoblju postaju vrlo važnim komunikacijskim pravicima. Važnost ovih rijeka uočena je i na drugim prostorima na kojima je u prethodnom razdoblju Dunav igrao glavnu ulogu. Riječ je o prostoru Mađarske Baranje, gdje najviše utjecaja početkom srednjega brončanoga doba dolazi sa zapada i sjeverozapada rijekom Dravom, s prostora međuriječja Save i Drave te Slovenije i Štajerske (Mali 2017, 443). I dalje su vidljivi komunikacijski pravci prema Crnom moru, ali pravac prema prostoru istočnih Alpa postaje puno važnijim (Mali 2017, 443). Ovakva razgranata komunikacijska mreža, dobro utvrđeni putovi i brza razmjena u vrijeme srednjega brončanoga doba sigurno su dali dobre temelje za pouzdanu i brzu opskrbu sirovinama koja je bila toliko neophodna u vrijeme kasnoga brončanoga doba.

Istraživanja u Alilovcima i na prostoru zapadne Slavonije tek su odškrinula vrata izuzetno zanimljivog razdoblja srednjega brončanoga doba, dok će, nadamo se, brojna buduća istraživanja, do kraja otvoriti ta vrata ne bi li što detaljnije proniknuli u razdoblje kojega s razlogom nazivaju i mračnim-zlatnim brončanim dobom!

Slika 48: Zbirni crtež svih definiranih oblika iz sonde A, crtež izradila Martina Rončević